DİNLER TARİHİ ARAŞTIRMALARI – VII

TÜRKİYE'DE DİNLER TARİHİ

(Dünü, Bugünü ve Geleceği)

TÜRKİYE DİNLER TARİHİ DERNEĞİ YAYINLARI

TÜRK DÜNYASINDA DİNLER TARİHİ ÇALIŞMALARI

Prof. Dr. Mustafa ERDEM
Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi

Türk dünyası genel olarak Türk'ün yaşadığı her yer olarak tarif edilebilir. Bunun biraz daraltılmış şeklini. Türk Cumhuriyetleri ve toplulukları olarak ifade etmek mümkündür. Ancak konu başlığının içerdiği anlam veya hedeflediği kitleden Sovyetler birliği sınırları içerisinde kalan ve sonradan bağımsızlığını kazanarak devlet olma vasfını kazanan ülkeler anlaşılmaktadır.

Türk Cumhuriyetleri denildiğinde, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan ve Kırgızistan akla gelmektedir. Ancak bu cumhuriyetlerin Sovyetler Birliğindeki Türk topluluklarının tamamını ifade ettiği söylenemez. Zira günümüzde Rusya Federasyonu içerisinde yaşayan ve bir kısmı sözde özerk olarak nitelenebilen çok sayıda Türk kökenli nüfus yaşamaktadır. Ayrıca Çin sınırları içerisinde oldukça önemli bir coğrafi konum ve nüfusa sahip Doğu Türkistan ve orada yaşayan Uygur Türklerinin hatırlanmasında yarar bulunmaktadır.

Bu tebliğde özellikle Türk Cumhuriyetleri olarak tanınan bağımsız devletler esas alınmaktadır. Bu cumhuriyetlerin ortak özelliği, SSCB'nin dağılma sürecinde bağımsızlıklarını kazanmaları ve önceden aynı dini ve kültürel değerlere sahip oylamalıdır. Ayrıca uzun yıllar ortak kader ve kültürel değerleri birlikte yaşadıkları bilinmektedir. Dolayısıyla hem geçmişleri, hem de günümüzdeki durumları büyük ölçüde benzerlik arz etmektedir. Bu cumhuriyetler her ne kadar, siyasi anlamda bağımsızlıklarını kazanmış olsalar bile; sosyal, kültürel ve dini değer ve olayların algılanmasında Sovyetler birliğinin geleneksel çizgisini sürdürmekte, onun izlerini hissettirmektedir. Bir anlamda günümüzde hala oralarda Rus kültür etkilerini görmek mümkün olmaktadır.

Bağımsızlığını kazanana Türk cumhuriyetleri, geleneksel çizginin etkisiyle, din konusunda oldukça tarafsız bir görüntü sergilemişler, yöredeki

insanların İslam'dan ve tarihi mirastan yana açık tavır almalarına rağmen, onlar din ile ilgili açık bir tercih yapmaktan çekinmişler, hatta bütün dini inanış ve uygulamalara eşit uzaklıkta olmaya özen göstermişlerdir. Çünkü bu yöneticilerin hepsi SSCB döneminin kültürel değerlerine göre yetişmiş ve dinden uzak bir hayat sürdürmüşlerdir.

SSCB temel felsefesine göre, Anayasanın 52. maddesi uyarınca din ile devlet işleri biri diğerinden ayrılmış, eğitim kurumlarında dini eğitim yasaklanmıştır. Buna karşılık devleti ayakta tutan ideoloji doğrultusunda okullarda ateizm "ilmi ateizm" adı altında ders olarak okutulmuştur. Dolayısıyla günümüzde otuz yaşın üzerinde herkeste bu ideolojik etkileri görmek mümkün olmuştur. Günümüzde Türk Cumhuriyetlerini yönetenlerin tamamı çeşitli sosyal ve dini baskılara rağmen bu geleneksel uygulamayı tercih etmiş bulunmaktadır.

Türk cumhuriyetlerinde tabanın istek ve baskıları doğrultusunda gündeme gelen İslam dini yanında, bölgedeki boşluktan yararlanmak isteyen diğer din mensuplarının misyonerlik faaliyetleri, din konusunun resmi bir statü kazanmasını, din eğitimi ve öğretiminin kapsam alanı ve içeriğinin belirlenmesi zaruretini ortaya çıkarmıştır. Nitekim 1993 senesinde Kırgızistan'da kabul edilen Anayasa'nın 16. maddesinin 2. bendine göre; "Kırgızistan Cumhuriyetinde herkes dine inanma, dini örf ve adetleri yerine getirme özgürlüğüne sahiptir..." Bu madde gereğince Kırgızistan'da yaşayan çeşitli dini ve etnik gruplar kendi inançlarını canlandırma yoluna gitmişler ve bu konuda önceliği örf ve adetlerin yaşatılmasına vermişlerdir. Bu kaos ortamında özelde her dinin içerisine, onun özünde olmayan dini unsurlar din olarak girmiş, genelde dinler arasında yeni polemiklerin doğmasına zemin hazırlanmıştır. 1991 yılında kabul edilen Anayasa'da din devlet ilişkilerinin ayrılığı ilkesi gereği okullarda doğrudan din dersi konulamadığı için bu boşluk "Iyman Sabağı" adıyla giderilmeye çalışılmıştır. Böylece insanlara doğrudan din eğitimi yerine, örf, adet ve gelenekler, buna dayalı ahlaki ilkeler öğretilmeye başlanmıştır. Bu dersi de, dini eğitim alanlar yerine tarih, felsefe ve edebiyatçıların okutmasına izin verilmiştir. Böylece özel olarak dini eğitim, Dini İdare'nin (Müftiyat) imkan ve kontrolüne terkedilmiştir.

Kırgızistan ve diğer Türk cumhuriyetlerin temel problemlerinden birisi, bu ülkelerdeki farklı din mensuplarının konumudur. Zira Müslüman çoğunluğa verilecek hakların demokrasi ve insan hakları bağlamında, diğer din mensuplarına da tanınması, yönetim sorumluluğunda olanları sıkıntıya sokmakta ve harici unsurların müdahalesine zemin hazırlamaktadır. Problemlerden diğeri ise din ve dinler tarihi derslerini kimlerin okutacağı konusudur. Bu konuda

resmi makamlar inisiyatifi dini idare ve kurumlara bırakmama eğilimindedirler. Bunlardan başka çeşitli Türk cumhuriyetlerine göre başkalık arz eden, ancak yakın gelecekte daha ciddi olarak ortaya çıkacak olan Rusça ve Kril alfabesi meselesidir. Zira bu Cumhuriyetlerden Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan Latin alfabesine geçmiş bulunmaktadır. Tacikistan da ise Farsça etkinliğini her alanda sürdürmektedir. Ancak bunların genelinde ortak bir olgu olarak Rusçanın etkisinin azalmasıdır. Bu durum eski kültürel birikim günümüze aktarılmasında bazı sıkıntıların yaşanmasına sebep olmaktadır.

Türk Cumhuriyetlerinde bağımsızlık öncesinde Dinler Tarihi alanında yazılan kitapların tamamı Rus bilim adamları tarafından Rusça hazırlanmış, Moskova ve Kiev'de basılmıştır.

SSCB döneminde yazılan dinler tarihi kitaplarında ateizmin açık bir etkisi görülmektedir. Bu dönemde yazılan Dinler Tarihi kitapları doğruda "Dinler Tarihi" veya "Dinleri Tanıma" adıyla yazılmış ve yayımlanmıştır. Bunlara ilave olarak; "Dünya Dinlerinin Genel Tarihi", "Fenomenolojik Dinler Tarihi", "Üniversite Öğrencileri İçin Dinler Tarihi" gibi dinler tarihi kitaplarının örneklerine Kazakistan ve Kırgızistan kütüphanelerinde rastlanmaktadır. Bu kitaplarda dinler hakkında yüzeysel bilgiler verilmiştir. Genellikle din olarak Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam ve Budizm'den söz edilmiştir.

Dinler Tarihi kitaplarında dinleri tarihi ve kökeni hakkında fazla bilgi bulunmazken, inanç ibadet ve uygulamaları ve sosyal hayata etkilerine ve siyasi yönüne ağırlık verilmiştir.

Türk Cumhuriyetlerinden bazılarında günümüzdeki Dinler Tarihi Çalışmalarına bazı örnekler verilmesi gerekir.

Kırgızistan'da Dinler Tarihi Çalışmaları:

Kırgızistan'da dinler hakkındaki bilgiler önceleri bir sınırlarına ulaşamamakta, çeşitli gazete ve dergilerde farklı kimselerin yazdıkları makalelerden ibaret bir karakter taşımakta idi. Bu bilgiler genellikle Ruslar tarafından kaleme alınan kitaplardan faydalanılarak kaleme alınmış ve kamuoyunun bilgisine sunulmuştur. Kırgızistan'da "Dinler Tarihi adıyla ilk defa 2008 yılında iki kitap yayımlanmıştır. Bunlardan birisi Bişkek Arabayeva Üniversitesi Öğretim üyesi tarihçi Nazira Kurbanova tarafından hazırlanan "Dinler Tarihi" kitabıdır. Bu kitap dinlerin tamamından ziyade özellikle Hıristiyanlık, İslam ve onların bazı mezhepleri hakkında yüzeysel bilgiler vermektedir. Bu kitap geleneksel Rus

etkisinde kalarak dinlerin daha çok siyasi yönüne ağırlık vermekte, kitabın sonunda Kırgızistan'ın dini durumu değerlendirilmektedir. Kırgızistan'da basılan ikinci Dinler Tarihi kitabı Oş Devlet Üniversitesi Öğretim üyesi Dr. Bakıt Murzaraiov tarafından hazırlanmıştır. Türkiye'de Ankara Üniversitesi'nde doktorasını tamamlayan Murzaraimov eserini, Prof. Dr. Günay Tiimer ve Prof. Dr. Abdurrahman Küçük tarafından hazırlanan Dinler tarihi kitabını model alarak hazırlamıştır. Bu kitap Oş Devlet Üniversitesi Akademik Kurulu tarafından onaylanmış ve iiniversitede ders kitabı olarak okutulması kararlaştırılmıştır. Halen adı geçen iiniversitede ders kitabi olarak okutulan bu eser aynı zamanda, Kırgızistan Din Komisyonu'na, Kırgızistan'daki diğer dinlerle ilgili değerlendirmelerin yapılmasında ölçü olması bakımından, kılavuz kitap olarak sunulmuştur.

Özbekistan'da Dinler Tarihi Çalışmaları:

Yaptığımız araştırmada Özbekistan'daki dinler tarihi çalışmaları, bir kitap boyutuna ulaşamamış, tek bir din hakkında kısa bilgiler veren makalelerden ibaret gözükmektedir. Ayrıca Sovyet Birliği oncesi kültürel mirasın günümüze aktarılması amacıyla Şehristani'nin "el-Milel ve'n-Nihal" adlı meşhur eserinin şerhi ve İstanbul'da Özbekçe hazırlanan Peygamberler Tarihi kitapları bulunmaktadır. Ancak bu Peygamberler Tarihi, Özbekistan'a girmesi ve okutulması yasak olan kitaplar arasında yer almaktadır.

Ozbekistan'da bunların dışında, Özbekçe yazılmış, 30-40- sayfalık küçük risaleler şeklinde çeşitli dinler hakkında bilgi veren kitaplara rastlanmaktadır. Burada Dinler Tarihi dersleri Üniversitedeki tarih bölümünün elemanları veya medreselerdeki müderrisler tarafından ders notları şeklinde hazırlanmakta ve okutulmaktadır. Ancak bunlann akademik düzeyde çalışmalar olduğunu soylemek oldukça zordur.

Tacikistan'da ise Dinler Tarihi ve İslam Tarihi'nin 2008 yılından itibaren ders olarak okutulduğu soylenmektedir,

Orta Asya Turk Cumhuriyetlerinde bağımsızlık sonrasi donemde üniversitelerin ilk iki yıllarında genel olarak ortak dersler okutulmakta, sonraki yıllarda farklı alanların derslerine ağırlık verilmektedir. Bu sırada "Kültüroloji" adıyla okutulan bir ders program çerçevesinde genel kültür olarak dinler ve farklı kültürler ders olarak okutulmaktadır. Genellikle Sosyal Bilimler alanındaki bilgileri içeren bu ders kapsamında tarih, sosyoloji, felsefe, dinler tarihi alanlarında bilgiler verilmektedir.